

Warszawa, 28 sierpnia – 5 września 2018 r.

Dr hab. Sławomir Łodziński, prof. UW
Instytut Socjologii, Wydział Filozofii i Socjologii
Uniwersytet Warszawski

Recenzja pracy doktorskiej pana Jakuba Krzysztofa Adamskiego

pt. „Adaptacja i postrzeganie imigrantów w państwach europejskich. Studium porównawcze”,
praca doktorska napisana pod kierunkiem dra hab. prof. nadzw. UŁ Tomasza Ferencu,
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Uniwersytet Łódzki,
Łódź 2018

1. Przedmiot i cel rozprawy doktorskiej (uwagi ogólne)

Celem rozprawy doktorskiej pana magistra Jakuba Krzysztofa Adamskiego jest, jak sam pisze, analiza tego, co „wpływa na postrzeganie przybyszów przez autochtonów oraz na proces adaptacji imigrantów w społeczeństwach przyjmujących” (s. 6). I stronę dalej zaznacza, że punktem wyjście jego analiz było założenie mówiące o tym, że „z jednej strony migracja dotyczy zarówno ludności lokalnej jak i napływowej w taki sposób, iż nastawienie do przybyszów bazuje między innymi na poziomie zaadaptowania imigrantów – i odwrotnie – dla adaptacji imigrantów ma znaczenie jak autochtoni są nastawieni do obcokrajowców. Z drugiej strony natomiast, migracja pozostaje uwikłana w całą siatkę zdarzeń i zjawisk, zmiennych w czasie i przestrzeni, które mają znaczenie dla procesu integracji imigrantów ze społeczeństwem przyjmującym” (s. 7). W swojej rozprawie analizował więc kształtowanie się postaw społeczeństwa goszczącego wobec imigrantów oraz uwarunkowania procesów i efektów ich adaptacji, a także ich zależność od położenia geograficznego danego kraju i kontekstu czasowego. Podkreśla on, że jego perspektywa badawcza jest próbą autorskiego ujęcia „problemu migracji w Europie” (s. 7), opartej na dostępnych danych statystycznych.

Recenzowana dysertacja doktorska jest interesującą próbą analizy socjologicznej problemów postrzegania adaptacji imigrantów w wybranych państwach europejskich opartej na informacjach pochodzących z dwóch edycji Europejskiego Sondażu Społecznego (ESS) przeprowadzonych w latach 2006 r. i w 2014 r. Zasluguje ona na uwagę i uznanie z kilku względów. Po pierwsze, ze względu na pomysł badawczy i sposób wykorzystania dostępnych zbiorów danych. W tym wypadku Autor i rozprawa uczą nas, że można zrealizować interesujący i ważny publicznie projekt naukowy, które nie wymaga zbyt dużych nakładów finansowych i własnych badań, ale może opierać się on na dostępnych publicznie porównawczych danych sondażowych, ale odpowiednio wykorzystanych. Zwraca więc uwagę inwencja i samodzielność badawcza autora rozprawy.

Po drugie, uderza w rozprawie duża wiedza i umiejętności statystyczne jej Autora, który na bazie analiz korelacji, wariancji i regresji tworzy interesujący porównawczy obraz różnych modeli (systemów i regionów) opisujących i wyjaśniających wzajemne relacje między wybranymi grupami społeczeństw europejskich a migrantami oraz poziomem ich adaptacji (zmiennymi latentnymi). Na szczególne pochwały zasługuje wrażliwość metodologiczna Autora przy budowaniu i prowadzeniu swoich analiz statystycznych (uwidoczniona przede wszystkim w kolejnych częściach Aneksu). Pod tym względem rozprawa nie budzi żadnych zastrzeżeń.

Po trzecie, praca ta jest ważna publicznie ze względu na ze względu na widoczne do dzisiaj w świadomości społecznej skutki kryzysu migracyjnego z 2015 r. oraz rosnącą

aktualność kwestii imigracji dla naszego państwa. Z tych też względów rozprawa doktorska pana Jakuba Krzysztofa Adamskiego jest zarówno pouczająca, jak i pożyteczna. Może mieć znaczenie dla ogólnej refleksji nad uwarunkowaniami procesów adaptacji imigrantów w społeczeństwach europejskich (szczególnie poprzez podkreślenie znaczenie otwartości sfery instytucjonalnej państwa na rzecz imigracji) oraz przy wypracowywaniu zasad polityki integracji imigrantów w naszym kraju.

Rozprawa ta budzi także, moim zdaniem, uwagi krytyczne. W przeważającej części mają one charakter szczegółowy i uzupełniający, o których będzie mowa w dalszej części recenzji. W tym miejscu chcę zwrócić uwagę tylko na trzy o charakterze ogólnym. Pierwsza z nich dotyczy zdecydowanie opisowego charakteru tej rozprawy bez próby pogłębienia interpretacji uzyskanych wyników. Wynika to z ambitnego pod względem porównawczym projektu badania oraz charakteru samych danych. Autor w rozprawie (zwłaszcza w rozdziałach empirycznych) jest tego świadomy, gdy często pisze w swoich konkluzjach lub podsumowaniach o możliwościach pogłębienia otrzymanych wyników lub też potrzebie dodatkowych badań. Dodatkowo brakuje w wielu miejscach rozprawy próby porównań i konfrontacji uzyskanych przez Autora wyników z rezultatami pochodzącymi z innych badań (opartych na innych danych i metodologii), co czyniłoby tę rozprawę ciekawszą naukowo¹.

Po drugie, w rozprawie stykamy się także ze specyficznym językiem i przyjętymi pojęciami. Uwagi może budzić nadużywanie kategorii „autochtoni”, „lokalni mieszkańcy” itp. Uderza także utożsamianie pochodzenia z danego kraju z określoną przynależnością narodową bez uwzględnienia różnic między identyfikacją etniczną a posiadaniem obywatelstwa danego kraju (jak np. na s. 316 czytamy, że „Przykładowo, w Europie Centralnej jest stosunkowo dużo Turków, Włochów, osób pochodzących z Półwyspu Bałkańskiego i Polaków...”). Krytycyzm może budzić także ogólnikowa interpretacja danych, widoczna zwłaszcza przy omawianiu różnic regionalnych. Brakuje wtedy konkretnej i szczegółowej wiedzy o charakterze i uwarunkowaniach historycznych migracji w danych krajach oraz regionach Europy. Widać wyraźnie po rozprawie, że Autor lepiej się czuje w poetyce analiz danych sondażowych i tworzenia złożonych modeli statystycznych niż w interpretacjach o charakterze historyczno-socjologicznym.

Po trzecie, uwagi krytyczne może budzić styl pisania. Praca w niektórych swoich częściach przypomina bardziej raport badawczy, nużący i trudny do czytania, niż pogłębioną analizę naukową. Uwagi budzi także edycja tekstu, a zwłaszcza duża liczba pełnych stron tekstu bez podziału jego na akapity, co czyni lekturę pracy dodatkowo męczącą.

2. Struktura i treść rozprawy (uwagi szczegółowe)

Analizowana rozprawa doktorska pana Jakuba Krzysztofa Adamskiego jest bardzo obszerna, gdyż liczy sobie ona prawie 400 stron samego tekstu rozprawy (391 stron), do której są jeszcze dołączone dodatkowe aneksy znajdujące się na płycie CD. Na rozprawę składa się siedem rozdziałów merytorycznych, poprzedzonych Wstępem i zakończonych podsumowaniem (Zakończeniem) wraz z obszerną Bibliografią oraz rozbudowanymi aneksami (od I do X znajdującymi się w samej pracy, a od XI do XVII już na płycie CD).

Konstrukcja rozprawy jest prawidłowa i nie budzi zastrzeżeń. Jest ona dostosowana do przyjętego przez Autora sposobu analizy. Rozpoczyna on swoją pracę od teoretycznych rozważań o relacjach społeczeństwa przyjmującego z przyjezdnymi migrantami, następnie przechodzi do zarysowania szerokiego tła dotyczącego przemian mobilności międzynarodowej w Europie oraz omówienia polityk migracyjnych w Europie tworzących

¹ Por. Justyna Salomońska, *Friend or Foe? Attitudes Towards Immigration from Other European Union Countries*, „Società Mutamento Politica” 2016, nr 13 (vol. 7), s. 237-253.

formalne polityczno-prawne tło dla przebiegu ruchów migracyjnych, aby w rozdziale czwartym przedstawić cele i metodologię swoich badań i kolejno dalej w następnym trzech rozdziałach na podstawie wybranych danych sondażowych analizować społeczne postrzeganie przez społeczeństwo przyjmujące i poziom adaptacji imigrantów.

„Wstęp” (s. 6-9). Autor opisuje w nim skrótowo przedmiot badań, cele i tezy badawcze, bazę źródłową oraz strukturę rozprawy. Ja nie mam uwag krytycznych do Wstępu, jest on zapowiedzią sposobu analizy i samej treści całej rozprawy doktorskiej, której wyniki będą się znajdować w kolejnych jego rozdziałach.

Rozdział I. „Adaptacja i nastawienie do imigrantów – rozważania teoretyczne” (s. 10-39). Jest to ciekawy rozdział zawierający omówienie głównych kategorii teoretycznych związanych z adaptacją imigrantów do społeczeństwa przyjmującego i nastawieniami wobec nich społeczeństwa przyjmującego. Autor odwołuje się tutaj przede wszystkim do koncepcji akulturacji kanadyjskiego psychologa społecznego (kulturowego) Johna Berry’ego i omawia następnie teorie asymilacji (i to głównie tylko starsze teorie) oraz integracji, a w końcowej części tego rozdziału koncepcje dotyczące wyjaśnienia postaw społeczeństwa przyjmującego wobec samej imigracji i imigrantów (w tym teorie zagrożenia grupowego i teorie kontaktu).

Mam następujące uwagi do tej części. Po pierwsze, warto było wspomnieć o tym, że koncepcja Johna Berry’ego budziła kontrowersje i żywe dyskusje w światowej literaturze naukowej. Brakuje tutaj nawiązania do polskich prac omawiających cały dorobek tego badacza (a jego koncepcja była w pewnym okresie bardzo widoczna w polskich badaniach migracyjnych), a zwłaszcza rozwiniętych przez jego polskiego współpracownika Pawła Boskiego². Po drugie, zabrakło tutaj odwołań do współczesnych dyskusji o przemianach procesów adaptacyjnych imigrantów związanych z całym kontekstem globalizacyjnym, a odnajdujących swój wyraz teoriach „transnarodowości”, „diasporyzacji migracji” i „superróżnorodności”, które w sposób znaczący zmieniają pierwotny sens pojęć „adaptacja” lub „integracja”³. Po trzecie, ze względu na wagę podjętego przez autora tematu (porównawcza analiza postaw społecznych wobec migracji i imigrantów) w części mówiącej o współzawodnictwie i relacjach między ludnością lokalną a imigrantami w ogóle nie została wspomniana (choćby skrótowo) polska literatura socjologiczna i psychologiczna podejmująca podobne problemy⁴. Odwołanie się do niej dałoby Autorowi rozprawy, zwłaszcza przy przyjętym przez niego pomysle analitycznym, o wiele mocniejsze ukazanie jego zalet i dobrych stron.

Rozdział II. „Ramy historyczne i teoretyczne migracji” (s. 40-82). Rozdział ten koncentruje się na opisie historycznych przemian migracji międzynarodowych w Europie oraz na omówieniu głównych teorii migracyjnych. Ma on tworzyć ogólny kontekst i ramy dla

² Paweł Boski, *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009 (szczególnie rozdział 13).

³ Steven Vertovec, *Transnarodowość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.

⁴ Chodzi mi tutaj m.in. o prace takich autorów, jak Krystyny Slany, *Między przymusem a wyborem. Kontynentalne i zamorskie emigracje z krajów Europy Środkowo-Wschodniej (1939-1989)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1995, Aleksandry Grzymały-Kazłowskiej, *Paradoksy polskiej tolerancji. Postawy wobec mniejszości i imigrantów w Polsce na tle Europy*, w: Aleksandra Jasińska-Kania (red.), *Wartości i zmiany. Przemiany postaw Polaków w jednoczącej się Europie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012, s. 131–164, Mirosława Kofty i Michała Bilewicza, *Wobec obcych: Zagrożenie psychologiczne a stosunki międzygrupowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012 oraz Katarzyny Andrejuk, *Postawy wobec imigrantów w świetle wyników Europejskiego Sondażu Społecznego 2014–2015. Polska na tle Europy*, „Working paper” 2015, nr 2, European Studies Unit, Polish Academy of Sciences, Institute of Philosophy and Sociology, Warsaw 2015, s. 1-23.

dalszych rozważań autora, w tym przede wszystkim wskazać na źródła obecnych problemów związanych z problemami integracyjnymi imigrantów i przeciwdziałaniem ich wykluczeniu społecznemu. Autor opiera się na znanej i popularnej literaturze i opracowaniach w kręgu badaczy migracji w naszym kraju, praktycznie nie wychodzące poza jej ramy.

I jak zwykle przy tego typu częściach rozprawy, recenzent ma zawsze sposobność wypomnienia braku istotnego artykułu, czy też opracowania polskich autorów dla omawianego tematu, do których warto było także się odwołać i przywołać⁵.

Rozdział III pt. „Polityka migracyjna – formalny kontekst mobilności międzynarodowej” (s. 83-125). Rozdział ten jest w całości poświęcony opisowi przemian polityk migracyjnych w krajach europejskich oraz działaniom podejmowanym na poziomie Unii Europejskiej. Autor akcentuje problemy związane z podziałem tych obszarów, które są regulowane przez europejskie prawo wspólnotowe, a tymi, które należą do kompetencji poszczególnych państw członkowskich. W dalszej części rozprawy doktorskiej w rozdziale metodologicznym (IV) znajdujemy uzasadnienie wprowadzenia tego rozdziału, gdyż autor pisze, że rozbudowany rozdział dotyczący „kwestii związanych z politykami migracyjnymi, imigracyjnymi, społecznymi, integracyjnymi, znalazł się w pracy nie bez przyczyny, a jego znaczenie jest głębsze niż się może zdawać. Poza kontekstem, stanowiącym źródło interpretacji statystyk opisowych oraz sugestii co do zmiennych poziomu makro, jest on w całości uzasadnieniem wyjątkowości statusu migracyjnego, związanych z nim trudów, niejednoznaczności. Jest także zbiorem wymiarów składających się na adaptację” (s. 153).

W podsumowaniu tego rozdziału Autor przedstawia diagram dotyczący zależności między adaptacją a stosunkiem do i otwartością na imigrantów (s. 119). Będzie on służył jako ogólny schemat interpretacji analizowanych wyników. Kończy ten rozdział następującym akapitem, w którym pisze, że „tak zarysowany kontekst teoretyczny, historyczny, prawny i praktyczny rozważań nad migracjami międzynarodowymi jest wystarczający do zrozumienia zawłości i wielowymiarowości tego procesu. Tym samym można już przejść do części metodologicznej i empirycznej mojej pracy” (s. 125).

Niektóre uogólnienia autora w tym rozdziale budzą moje krytyczne uwagi. Pisze on np., że „innymi współczesnymi trendami widocznymi w tym obszarze są nie tylko migracje nielegalne, ale także ich specyficzna forma, czyli uchodźstwo oraz znaczące reakcje na nią w postaci militaryzacji regionu” (s.118). Uchodźstwo (i jego różne formy ochrony prawnej) pozostają jak najbardziej legalne chronioną ścieżką migracji przez Konwencję Genewską z 1951 r. Podobnych określeń w tym miejscu pracy możemy znaleźć więcej („militaryzacja regionu” – s.118, „obszar Europy Południowej”, który jest ogniwem pośrednim między tym co stare, a tym co nowe - s. 118, rozważania dotyczące roli mediów, s. 121-122). Wymagają one zawsze większej precyzji i dookreślenia, o co Autorowi chodziło.

Co uderza także w tym podsumowaniu tego rozdziału (s. 116-125), a jest on głównym schematem interpretacyjnym, to brak jego skonfrontowania z wynikami pochodzącymi z innych badań porównawczych.

Rozdział IV. „Metodologia badania” (s. 126-157). Rozdział ten prezentuje podejście badacza autora – czyli wykorzystane przez niego źródło danych, omówienie organizacji badań i opis budowy (operacjonalizacji) trzech ważnych zmiennych latentnych tj. otwartości na imigrantów, stosunku do imigrantów oraz poziomu adaptacji imigrantów. Jego celem

⁵ I tak zabrakło mi odwołania do wybitnego artykułu Dariusza Stoli o przemianach migracji w XX wieku (Dariusz Stola, *Wielkie migracje w Europie XX wieku*, w: M. Koźmiński (red.), *Cywilizacja europejska. Eseje i szkice z dziejów cywilizacji i dyplomacji*, Warszawa 2010, s. 355-375) oraz omówień najnowszych teorii migracyjnych, które są publikowane w formie różnych raportów badawczych na stronie Ośrodka Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego.

badan było, jak pisał (uszczegóławia to, co napisał na ten temat we Wstępie) zidentyfikowanie tych zmiennych, które mają z jednej strony wpływ na poziom adaptacji imigrantów, a drugiej strony na postawy społeczeństwa przyjmującego wraz określeniem ich siły i kierunku oddziaływania, co jak dodaje dalej, ma „dostarczyć możliwie jak najpełniejszego obrazu tych relacji w perspektywie porównawczej w wymiarze temporalnym i geograficznym przy uwzględnieniu czynników makrospołecznych i makroekonomicznych” (s. 129).

W swoim badaniu autor zdecydował się na wykorzystania dwóch edycji badań Europejskiego Sondażu Społecznego (ESS) przeprowadzonych w latach 2006 r. (trzecia edycja tego sondażu) i w 2014 r. (siódma edycja tego sondażu) Jego analiza objęła więc okres zmian między 2006 a 2014 r. (a więc przed wybuchem tzw. kryzysu migracyjnego w 2015 r.). Warto było też dodać, że w naszym kraju polskie edycje tego sondażu są realizowane przez Ośrodek Realizacji Badań Socjologicznych (ORBS) istniejący przy Instytucie Filozofii i Socjologii PAN⁶.

Zdecydował się na wyodrębnienie czterech grup krajów o różnych tradycjach migracyjnych (Europy Zachodniej obejmującą Belgię, Francję, Irlandię i Holandię, Europy Centralnej – Niemcy, Austria i Szwajcaria, Państwa Skandynawskie – Finlandia, Norwegia, Dania i Szwecja oraz Państwa Postkomunistyczne – Estonia, Polska i Słowenia). Łączenie poszczególnych krajów w dane grupy może budzić uwagi ze względu na przyjętą argumentację przez Autora (z wyjątkiem chyba grupy obejmującej państwa skandynawskie), ale ich wybór należy do jego przywileju.

Moim zdaniem, na uznanie zasługują te części tego rozdziału, w którym Autor opisuje organizację badania własnego (s. 142-146) oraz sposób konstrukcji głównych zmiennych latentnych (s. 146-156).

Rozdział V. „Migracja w kontekście makrostrukturalnym” (s. 158-223). Jest to zdecydowanie najbardziej opisowy i obszerny rozdział, który zawiera z jednej strony charakterystykę badanych zbiorowości (w tym rozkład głównych cech demograficznych wśród analizowanych grup autochtonów i imigrantów), a z drugiej strony analizę wzajemnych związków korelacyjnych. Autor postawił w nim dwa pytania badawcze. Pierwsze z nich dotyczyło nastawienia społeczeństwa przyjmującego do imigrantów i poziomu ich adaptacji oraz tego, jak mogą wspomniane postawy wobec imigrantów wpływać na poziom ich adaptacji. Odpowiedź na nie jest związana z podkreśleniem roli otwartości na migrację społeczeństwa przyjmującego na poziom adaptacji przybyszów, która jest postrzegana głównie przez kwestie gospodarcze (zatrudnienia i konkurencji na rynku pracy) oraz różnice kulturowe.

Drugie pytania dotyczyło, jakie znaczenie dla otwartości wobec imigrantów i poziomu ich adaptacji mają wskaźniki (zmienne) o charakterze makro (czyli czynniki makrospołeczne, -ekonomiczne i – polityczne). Analizowany przez Autora wpływ czynników społecznych ma niewielkie znaczenie, zaś makroekonomiczne (stopa zatrudnienia) wywierają wpływ na społeczeństwo przyjmujące i imigrantów w różnym czasie. Tu istnieje silny związek, a przyjęte wskaźniki, zdaniem Autora, bardziej odzwierciedlają motywacje przyjazdu i kontekst adaptacji niż „warunki działające na akty wymagające działania i podjęcia wysiłku ze strony przybyszów” (s. 222). Podkreśla on rolę zmiennych o charakterze politycznym zwracając uwagę, że korzystniejsze uregulowania prawno-polityczne dla imigrantów są związane z także wyższą otwartością i cieplejszym stosunkiem wobec imigrantów.

⁶ Zob. <http://www.ifispan.pl/ess/o-ess-2/#>.

Moje uwagi krytyczne do tego rozdziału dotyczą sposobu opisu historii pochodzenia imigrantów I i II generacji, które są czasami zbyt uproszczone (dotyczą one m.in. obecności osob narodowości polskiej jako imigrantów w innych krajach, szczególnie w Niemczech) oraz publicystycznego sposobu narracji (s. 167-168). Warto zwrócić uwagę także na posługiwanie się etnonimami, jak Niemcy, Polacy, Rosjanie itp., podczas gdy są oni w badaniu identyfikowani jako obywatele tych państw.

Rozdział VI. „Migracja w perspektywie cech demograficznych” (s. 224-255). Rozdział poświęcony analizom wariacji omówienie wyników przeprowadzonych analiz. Ciekawe i ważne rozważania o uwarunkowaniach o zależności poziomu adaptacji imigrantów od ich cech indywidualnych. I tak najlepiej zaadaptowanymi przybyszami pozostają kobiety, raczej starsze i wykształcone. Inna sprawa dotyczy ciekawych spostrzeżeń dotyczących odmiennych dróg adaptacji I II generacji imigrantów, które są związane z wiekiem i długością okresu spędzonego na emigracji. Dużą rolę odgrywają także ich wykształcenie, zawód i wysokość dochodu. Taki ogólny wniosek może zostać odczytany jako nadmiernie banalny - „pokusić się można zatem o hipotezę, iż najważniejsze dla integracji imigrantów są kategorie związane z posiadanymi kompetencjami, zdolnościami, motywacjami, kapitałem ludzki, który posiadają, a który ułatwia im adaptację...Potrzeba jednakże pogłębionych studiów, aby ustalić bardziej specyficzne relacje np. jakie znaczenie ma to, że przybysz pochodzi z UE, Europie lub spoza niej: czy istnieje jakiś poziom integracji, powyżej którego ulega ona reifikacji od pierwotnie mierzonego konstrukt...” (s. 252). A to rozróżnienie czy imigrant pochodzi z kraju członkowskiego UE, czy też spoza Europy ma podstawowe znaczenie dla analizowanych postaw i poziomu adaptacji.

Inne ciekawe wnioski autora dotyczą uwarunkowań stosunku do i otwartości na imigrantów przedstawicieli społeczeństwa przyjmującego. I tak w świetle jego wyników najbardziej otwartymi „autochtonami” pozostają mężczyźni, ludzie młodzi, osoby wysoko wykształcone i dobrze usytuowane zawodowo, mieszkające dużych miastach. Jak podkreśla Autor, „stosunek do i otwartość na imigrantów zmieniają się dynamicznie wraz z zyskiwaniem kompetencji, a zatem większej nie zastępowalności i stabilności” (s. 253).

Ciekawe spostrzeżenia i wnioski dotyczą porównania i zróżnicowania wyników (tj. średnich głównych zmiennych latentnych) między 2006 r. a 2014 r. Szczególnie żałuję, że autor nie zatrzymuje się czasami i nie pogłębia swoich stwierdzeń, takich, jak poświęconych roli mediów - „bardziej interesujące z poznawczego punktu widzenia wydaje się jednak przypuszczenie, że znaczenie tych zdarzeń jest w istocie mniejsze niż się zdaje, media nie mają aż tak opiniotwórczego charakteru. Być może taki wpływ uwidacznia się tylko w przypadku określonych grup ludzi. Do ustalenia tego potrzeba jednak dodatkowych szczegółowych analiz” (s. 255).

Rozdział VII. „Migracja w kontekście makrostrukturalnym” (s. 256-314). Autor w tym rozdziale kontynuuje swoją analizę opierając się na regresji wielozmianowej. Poszukuje w nim odpowiedzi na pytania, co może warunkować nastawienia społeczeństwa przyjmującego wobec imigrantów i poziom ich adaptacji, skupiając się charakterystykach i różnicach między wyodrębnionymi wcześniej grupami krajów. Jest to ciekawa część rozprawy, zawierająca rozbudowane i interesujące konkluzje, nawiązujące do przedstawianych wcześniej teorii migracji. Ciekawe są także zauważane przez niego zależności wyników od specyfiki regionalnej. Na uwagę zasługują również konkluzje, w ramach których podkreśla zwłaszcza znaczenie w 2014 r. teorii zagrożenia grupowego, zauważając silną rozpiętość postaw wobec otwartości na migracje i imigrantów w zależności od lat edukacji i sytuacji na rynku pracy. W ostatnim akapicie rozdziału czytamy, że zasadne wydaje się uznanie, „iż uzyskane rezultaty dobrze wpisują się w kontekst teoretyczny

badania, chociaż weryfikacja stojących za nim teorii i hipotez nie była jego celem, a ich rolę stanowiła pomoc w konstrukcji zmiennych, modeli i właśnie – zarysowanie kontekstu znaczeniowego i analitycznego” (s. 314).

Rozprawę zamyka „**Zakończenie – w stronę myślenia systemowego**” (s. 315-329), w którym Autor podsumowuje swoje rozważania nawiązując do wyróżnionych grup krajów i systemów migracyjnych. Ciekawe są jego rozważania o uwarunkowaniach przebiegu migracji w zależności od szerszych zjawiska społecznych (systemów zewnętrznych), takich jak gospodarka (ekonomia), polityka (i jej wymiar normatywny) i społeczny (rozwoju). Równie interesujące są jego wyniki i rozważania dotyczące różnych typów predyktorów, tworzących określone ścieżki adaptacji i jej postrzegania: kulturowa, polityczna i cyklu rozwojowego (osobistego).

„**Bibliografia i strony internetowe**” (s. 330-349), która jest obszerna i pożyteczna. Na uwagę zwraca spis stron – adresów internetowych – s. 341-344). Rozprawa kończy się spisem wykresów (aż 32) i tabel (łącznie 72) oraz obszernym i rozwiniętym Aneksem metodologicznym (znajdującym się w samej rozprawie i na dołączonej do niej płycie) zawierającym tabele, uwagi dotyczące stosowania określonych współczynników i ich stosowania, ważenia danych pochodzących z Europejskiego Sondażu Społecznego, roli braków danych dla tworzenia zmiennych latentnych oraz uzasadnienia, informacje i źródła dotyczące zmiennych latentnych. Ta cała ta część zasługuje, moim zdaniem, na szczególne uznanie.

3. Zakończenie

Recenzowaną rozprawę doktorską pana magistra Jakuba Krzysztofa Adamskiego uważam za spełniającą warunki określone w Ustawie o stopniach naukowych. Próbował on w niej odpowiedzieć na pytania dotyczące zarówno kształtowania się określonych postaw wobec imigrantów w społeczeństwach europejskich, jak i poziomu ich adaptacji. Jest to interesująca poznawczo praca, która obok znaczenia publicznego (kwestie te budzą cały czas duże zainteresowanie i emocje społeczne w Polsce oraz w Europie) może stać się istotna dla ze względu na swoje duże walory warsztatowe. Mojej pozytywnej opinii nie przeczą poczynione przez mnie krytyczne uwagi, które miały charakter szczegółowy lub uszczegóławiający lub przywołujące niedociągnięcia redakcyjne, gdyż to należy zawsze do przywileju recenzenta takiej rozprawy. Nie obniżają one mojej pozytywnej oceny omawianej rozprawy.

Formułując ogólną opinię o ocenianej dysertacji, stwierdzam, iż posiada ona duże walory poznawcze i w konsekwencji odpowiada wymogom stawianym rozprawom doktorskim. Mając powyższe na uwadze uznaję, że recenzowana praca doktorska pana magistra Jakuba Krzysztofa Adamskiego spełnia wymogi określone w przepisie art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595) stawiam wniosek o przyjęcie tej rozprawy przez Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Uniwersytetu Łódzkiego w Łodzi oraz dopuszczenie jej do publicznej obrony.

Sławomir Łodziński

Sławomir Łodziński